

Tacksägelse, troféer och en talmans död: politiska ceremonier och scener under krigsåren 1788–1790

Henrika
Tandefelt

Gustav III:s ryska krig 1788–1790 är mest känt för sina sjödrabbningar – förevigade *en masse* under åren efter kriget av konstnären Johann Tietrich Schoultz – och för den häftiga opposition som kriget framkallade framför allt inom adeln med det så kallade Anjalaförbundet 1788 som huvudnummer. Kriget inleddes sommaren 1788 med ett från svensk sida regisserat »ryskt» skenanfall i Savolax och avslutades i augusti 1790 då freden i Värälä slöts mellan de stridande parterna.¹

Den första krigssommaren präglades närmast av opposition och bakslag. Den enda segern, vid Hogland den 17 juli 1788, uppfattades också av den ryska parten som en seger. I Sverige firade man storamiralen hertig Karls triumf, i Ryssland hyllades amiral Samuel Greigh. Den svenska planen att landstiga söder om St Petersburg misslyckades. Under sommaren 1789 avancerade och retirerade man fram och tillbaka över gränsen mellan det ryska och det svenska Finland. I augusti förlorade den svenska skärgårdsflottan under amiral Carl August Ehrensvärd det första slaget vid Svensksund. Den sista kampanjen inleddes på våren 1790. Gustav III vann en mindre seger i Valkeala i Savolax i slutet av april 1790, men detta slag har i krigshistorien kommit att överglänsas av sjökriget med utbrytningen ur Viborgska viken («Viborgska gatloppet») och det andra slaget vid Svensksund som dramatiska höjdpunkter. Den 9–10 juli 1790 beslöt Gustav III att skärgårdsflottan under hans ledning skulle möta den ryska flottan på samma ställe där Ehrensvärd hade blivit slagen sommaren innan. Också den ryska befälhavaren furst Nassau-Siegen önskade batalj. Det var kejsarinnans tronbestigningsdag, en lämplig dag att besegra den svenska flottan. Denna gång log lyckan dock mot Gustav III. Den svenska segern vid Svensksund 1790 gjorde Katarina II mera benägen till förhandlingsbordet. Den 14 augusti 1790 skrev de två fredsförhandlarna, baronerna Gustaf Mauritz Armfelt och Otto Henrik (Osip Andrejevitj) Igelström, på fredsfördraget. Kejsarinnan ratificerade fördraget i St Petersburg den 17 augusti 1790. Gustav III ratificerade det i Värälä den 19 augusti 1790, på årsdagen för statsvälningen. Inga gränsjusteringar gjordes.²

Krig vinner man dock inte endast på slagfälten. De utspelar sig inte enbart i form av drabbningar och militära operationer. Under de senaste decennierna har man allt

mera betonat fungerande transport och försörjning av soldater. I denna artikel kommer jag att med valda exempel diskutera de offentliga ceremoniernas funktion och sammanhang under krigsåren 1788–1790.³

Tidigare forskning har visat betydelsen av den omfattande pamflettlitteratur som talade för kriget och kungen i den inrikespolitiskt kritiska situation som följde efter krigsutbrottet. Tryckpressarna stod i kungens tjänst då han hösten 1788 måste agera för att inte förlora tronen och kriget, liksom också teaterscenerna gjorde det möjligt att intensifierat och lockande sprida den rätta gustavianska bilden av kriget, dess nödvändighet, målsättningar och hjältar.⁴ Krigföring kräver inte bara mobilisering av soldater, utan också av fantasin. Under kriget 1788–1790 behövdes kanoner, bröd och furage – och ofta fanns det för lite – men det behövdes också föreställningar och symboler som samlade leden bakom ett gemensamt krigsprojekt.⁵ Gustav III:s ryska krig visar hur avgörande denna sida av krigföringen kan vara, även om kungens framgång från början var allt annat än given. Rojalistiska föreställningar skapades och spreds genom olika medier till olika stånd och undersåtar. En form som intresserade Gustav III livligt, och som delvis låg teatern och dramatiken nära, var den påkostat arrangerade ceremonin, en konstform som odlats inom de europeiska hoven i århundraden.

Den ceremoniella formen

Ceremonier är reglerade, formaliserade och högtidliga evenemang som genom tal, symboliska handlingar och föremål iscensätter abstrakta skeenden och förhållanden. Den högtidliga ceremonin ingick som en självklar komponent i det tidigmoderna samhället. Även om ceremonins (liksom retorikens) betoning på yttre prunk och former har kritiserats av tänkare i alla tider, uppfattades den ceremoniella formen av många som både självklar och nödvändig.⁶ Ceremonin gestaltade och legitimerade handlingar och händelser som gällde rikets gemensamma angelägenheter, men också mindre, lokala och begränsade händelser. Själva formen gav legitimitet, samtidigt som processionsordningar, rum, symboler, begrepp och föremål konkretiserade budskapet för deltagare och publik. Formen strävade efter att skapa ordning och att inordna alla i denna ordning. Kungamaktens ceremonier talade om maktförhållanden, hierarkier och ideal. Som många forskare har visat utgjorde magnificensen och den yttre formen viktiga element för den tidigmoderna monarkin.⁷

Ceremonierna speglade ändå inte endast en för deltagarna gemensam världsåskådning. Tvärtom var ceremonierna i hög grad handling och övertalning. Ritualen handlar inte bara om att uttrycka något, utan om att utverka något, skriver den danske historikern Ulrik Langen. Den måste ses som en situationell handling, som en del av ett socialt och politiskt sammanhang.⁸ Langen inkluderar de kungliga ceremonierna i sitt ritual-

begrepp. I den här artikeln använder jag inte begreppet ritual utan ceremoni för att betona att det handlar om av överheten i förväg planerade och reglerade högtidliga akter. Begreppet ritual däremot har i antropologiskt färgad historisk forskning under de senaste decennierna också kommit att innefatta andra typer av återkommande och formaliserade handlingar. Adlig duellpraxis, folkliga uppror och hovmannens kurtis kan beskrivas som ritualer eller ritualiserade handlingar, men inte i lika hög grad som ceremonier. De förra bygger mera på underförstådda och osynliga regler, medan ceremonin – om än också präglad av den utsagda normen – formas av en uttalad ceremoniordning och plan som har i syfte att utverka något i det sammanhang den har tillkommit i.⁹ Det är i detta ljus ceremonierna betraktas i den här artikeln.

Den offentliga ceremonin är en av de former Gustav III aktivt utnyttjade för att iscensätta olika härskarroller. Ceremoniernas övertygande kraft låg på en intellektuell nivå i det budskap som tal och bildprogram formulerade, men sannolikt i ännu högre grad i den känslomässiga och sinnliga erfarenheten av närvaro, av att gå i procession, trängas i en lysande sal, lyssna till pukor och trumpeter eller kanonsalut, uppleva skönhet eller fånga en blick av kungen själv.¹⁰ Det var samma egenskaper som gjorde teatern så effektiv, vilket Gustav III var övertygad om. Hans intresse för den fysiokratiska tänkaren Dupont de Nemours idéer om den patriotiska folkfesten som det nya samhällets medel att fostra goda medborgare – uppfyllda av plikt-känsla, dygd och kärlek till fäderneslandet – handlade just om denna önskan att finna former som rörde både förnuftet och känslan. En central tanke hos Dupont de Nemours var att känslorna, passionerna, skulle ge överheten möjligheter att styra tankar och handlingar. Värderingar och ideal lanserades enligt honom bäst genom festen som form.¹¹

Första akten: en kunglig avfärd

Engagemanget för teater och opera, planeringen av ceremonier och sättet att under kriget dramatisera sig själv i olika hjälte- och härskarroller är aspekter av samma grundförhållningssätt till härskandet hos Gustav III. Och för kungen ingick allt detta i ett politiskt sammanhang.¹² Därför är det följdriktigt att det ryska kriget för kungens del på allvar inleddes med en stor ceremoniell iscensättning i Stockholm på midsommarafton, den 23 juni 1788, årsdagen för Gustav II Adolfs avfärd till den preussiska krigsskådelatsen 162 år tidigare. Då tog Gustav III avsked först i rådet, sedan i ordenskapitlet och slutligen i hovet, under mottagning – *cour* – i Stora galleriet på Stockholms slott. Därefter vandrade han i procession till en väntande slup som förde honom själv och hertig Fredrik Adolf till jakten Amphion som skulle föra dem till Helsingfors och den väntande äran.¹³ Det var en avfärd som arrangerades för att ses och synas.

Processionen från slottet inleddes av stånddrabanter och pager som efterföljdes av kungens hovstat. Därefter gick rikets råd åtföljda av drottningen med kungen på sin högra sida, och hertigen av Östergötland, Fredrik Adolf, på sin vänstra. Efter dem gick hertiginnan av Södermanland, Hedvig Elisabet Charlotta, förd av kronprinsen Gustav Adolf. Hennes gemål, hertig Karl, vistades redan med högsjöflottan i Finska viken. Sist i processionen gick »cavalierer och fruntimmer», uppenbarligen damer och herrar som inte ingick i kungens ordinarie hovstat. Processionen skred utför drottningens stora trappa, över Logården och till Kungsbyggnaden. Vägen till byggnaden var belagd med »broar» – ett slags spångar av trä – täckta av blått kläde. Kungen och hans svit embarcerade en slup, lättade ankar och fördes till den väntande Amphion.¹⁴

Kungen regisserade sig själv i rollen som avskedstagande hjältekonung inför olika mottagare och vinklade sitt uppträdande beroende på publik och situation. Först dramatiserades avskedet inför slutna kretsar (råd, ordenskapitel och hov) och därefter inför hela huvudstaden i form av processionen från slottet till den väntande slupen. Här, som så ofta annars, utgjorde processionen det ceremoniella huvudnumret. Gustav III ämnade, mot regeringsformens bestämmelser, inleda ett krig utan att konsultera ständerna och var i stort behov av att lansera sitt krig på ett storslaget sätt så att detaljerna förhoppningsvis skulle gå förbi de flesta. Han gjorde sig själv till krigsprojektets främsta mannekäng genom att knyta denna inledning till sin egen person. Det var kungen som var i huvudrollen från början till slut och hela processionen handlade om att rådet, hovet och folket följde kungen som personligen skulle resa över till Finland för att försvara riket mot den tänkta ryska fienden. Att valet av dag för avfärd sammanknöt Gustav III med Gustav II Adolf, som på samma dag drygt 160 år tidigare lämnat Sverige för att söka ett avgörande i det polska kriget, passar in i mönstret. Att det var stiltje och omöjligt att segla var opraktiskt, men hindrade inte Gustav III att fullfölja sin plan på den utsedda dagen.

Gatorna kantades enligt Axel von Fersen d.ä. av »en stor mängd pöbel», människor som av nyfikenhet, rojalism eller pengar lockats att samlas längs gatorna. En av dessa var borgaren Johan Hjerpe. Han gjorde under åren 1788–1790 rikligt med anteckningar om sådant han hörde berättas, läste i tidningar och själv såg i anslutning till kriget och kungen; bland annat beskrev han en hel mängd ceremonier i Stockholm. Om kungens avfärd skrev han: »Nu war den merckwürdiga afton då vår älskade Gustaf skulle med sina kämpar draga i härnad mot fienden – det war just den afton då man firar sommarens fäst som hjälten vår Fader utdrog, lik en Gustaf Adolph hwa[r]s stoft wi ännu wörda.» Följande dag sökte sig Hjerpe till Kastellholmen för att få se hela eskadern segla iväg och ännu samma kväll tog han sig tillsammans med sina vänner Hazelius och Vik till Blockhusudden där flottan låg för ankar i väntan på bättre vindar.¹⁵

Hjerpes dagboksanteckningar vittnar om att han var den idealiska åskådaren för de ceremoniella skådespel kungen lät gestalta under krigsåren. Han är i sina anteckningar

en entusiastisk och kungatrogen deltagare och han samlar på all information han kan få. Liksom all retorik och propaganda kunde ceremonierna endast övertyga om de symboler, begrepp och idéer som iscensattes mötte genklang hos deltagarna och den tänkta publiken.¹⁶ Hjerpe är i sina kommentarer och referat en åskådare som fullständigt anammar den kungatrogna tolkningen, men det finns också exempel på motsatsen. Att oppositionen inom främst adelsståndet var så kompakt under hela kriget vittnar om att en gemensam tolkningsbas inte fanns i alla sammanhang.

Tacksägelser och troféer

Under åren 1788–1790 var kriget ofta närvarande i hela riket, också utanför krigsskådeplatserna, i form av tacksägelsegudstjänster där deltagarna genom ceremoni, lovsång och predikan blev delaktiga i rikets ansträngning och segrar. Människorna samlades i kyrkorna för att tacka den allsmäktige för segern och förvandlades själva till aktörer.¹⁷ »Alsmäktige och nådige Gud! Inför Dig utgjute wi våre hjertans lifligaste tacksägelse för den ärorika Seger, som Du vår Konung och des wapen emot en mächtig fiende beskärt och wi nu hört oss förkunna», löd inledningsorden till tacksägelsen i anledning av segern vid Parkumäki i Savolax den 21 juli 1789. Bönen fortsatte: »Du hafwer dermed krafteligen bewisat, huru Du oss icke öfvergifwit, utan redan nådeligen sedt til de böner, som wi inför Dig framburit. Dig, Segrens HERre, betale wi nu derföre våra löften, då wi Dit Heliga Namn af hjertat lofsjunge och det innerligaste tackoffer Dig hembäre». Menighetens böner och tack involverades som aktiva handlingar i den svenska krigsinsatsen. Publiken förvandlades till aktiva deltagare och Gud förvandlades till en garant för krigets rättfärdighet och framgång.¹⁸

Tacksägelsegudstjänster och troféutställningar med tillhörande processioner, kanonslut, klockringning, tal, sång och hyllningar var återkommande och centralstyrda former av segerceremonier. Tacksägelsegudstjänsterna berörde i princip samtliga rikets invånare eftersom alla förväntades delta i gudstjänst. De högtidliga troféutställningarna besågs mera begränsat, men de erövrade troféerna ställdes ändå medvetet ut för alla att beskåda åtminstone i Helsingfors och Stockholm. När troféerna som vunnits vid Hogland sändes till Stockholm författade Gustav III noggranna instruktioner för hur de skulle ställas ut.¹⁹

Troféerna var fiendens fanor, flaggor, vimplar, standar och gösar som man kommit över i samband med drabbningar. De var dekorerade med heraldiska insignier och pryddes med symboler för förbandet, religionen, riket eller fursten och hade sedan gammalt ett stort symboliskt värde. De troféer som vunnits av den svenska krigsmakten bevarades i Arsenalen. Att förlora troféer var en skam, att vinna sådana ökade värdet av segern. Gustav III noterade efter det andra slaget vid Svensksund i juli 1790 med stor tillfreds-

ställelse att hans egen flagga inte, som man hade trott, blivit tagen av fienden. Den hade dränkts i havet för att inte falla i fiendens händer, konstaterade kungen i ett brev till riksdrotsen greve Carl Axel Wachtmeister. I samma brev berättade kungen också att en av de ryska troféerna som sänts till Stockholm efter segern vid Svensksund med säkerhet var den kejsrerliga flaggan. Flaggan hissades bara när kejsarinnan själv var ombord eller vid stora kejsrerliga festdagar, skrev kungen. Greve Alexis Orlov hade hissat denna flagga på sitt skepp under det segerrika slaget vid Tjesme (Çesme) 6–7 juli 1770 då den turkiska flottan praktiskt taget utplånats.²⁰

Att bära fiendens troféer i segerparader och ställa ut dem till beskådande förekom allmänt i hela Europa. Flaggor och fanor bevarades för kommande släktled som konkreta bevis på rikets segrar och styrka. Kanoner, ammunition, skepp och förnödenheter kom däremot genast i användning i kriget. När de ryska troféerna som man vunnit vid Hogland den 17 juli 1788 förevisades i Helsingfors och senare Stockholm var de konkreta bevis på att fienden hade besegrats och förödmjukats. Kungen skyndade från fronten till Helsingfors för att delta i tacksägelsegudstjänsten och själv dirigera den. I *Inrikes Tidningar* rapporterades programmet i detalj den 4 augusti 1788.

Alla som på tacksägelsedagen deltog i den kungliga processionen till Ulrika Eleonorakyrkan – som stod på det som i dag är Senatstorget i Helsingfors – samlades på Amphion klockan ett på eftermiddagen. Processionen till kyrkan var också denna gång en central del av segerceremonin och beskrevs i detalj av tidningen. Processionen inleddes av de båda hertigarnas och kungens pager. Därefter gick alla skeppschefer med två (i rapporteringen namngivna) officerare från varje fartyg av örlogsflottan som bar de vunna troféerna. Flaggan från det enda erövrade linjeskeppet Vladislav bars av överstelöjtnanterna Modée och Enskjöld. Flera flaggor, vimplar och gösar från ryska fregatter bars också i processionen. Efter flottans officerare kom alla regementsofficerare av lantarmén. De gick i den ordning som regementena hade inom armén. Sedan följde generalitetet, den ålderstigne överamiralen greve Anton Johan Wrangel, hertig Fredrik Adolf, hertig Karl och kungen själv, beledsagad av sin stora vakt. Efter de kungliga personerna kom övriga hovstaten, cheferna för de i Finland varande kansliexpeditionerna och kungens adjutanter.²¹ Gustav III hade sommaren 1788 medtagit en talrik svit bestående av hovmän och kanslipersonal som kom till större användning i ceremoniella sammanhang än i militära, vilket säger en del om kungens förväntningar på kriget. Han tänkte sig sannolikt ett mera kortvarigt krig, snabba framgångar och stora ceremonier. Under de följande kampanjerna var den kungliga sviten nedbantad.

Inne i kyrkan placerades troféerna runt altaret, på den synligaste, men också heligaste platsen. Till höger om altaret hade man byggt en upphöjd tron för kungen som också var synlig för hela publiken. Samtidigt kunde han från sin plats beskåda både altaret och församlingen. Medan kungen intog sin »länstol», som rapporten i *Inrikes Tidningar* anger,

kunde hertigarna sätta sig på karmstolar och riksråden på taburetter. Den inbördes hierarkin var alltid synlig. När kungen inträdde i kyrkan sjöngs »Nu tackar Gud alt folk». Kungliga hovpredikanten greve Schwerin höll ett tal inför altaret varefter man sjöng psalmen »Hela världen fröjdes Herran». Därefter höll kungen ett tal i vilket han i hierarkisk ordning uppmärksammade alla som bidragit till segern, börjandes med Gud. Efter detta kulminerade ceremonin i ordensförlänningar.²² I Stockholm, före avfärden, hade Gustav III i ordenskapitlet instiftat en ny grad inom Svärdsorden. En månad senare, i Helsingfors, gavs han anledning att utnämna de första riddarna med stora korset av Svärdsorden, en grad som endast kunde förlänas den som själv under krigstid deltagit i strid. Sju personer bevärdigades den nya graden. Trettiofyra ordinarie riddare av Svärdsorden utsågs också. Riddarna med stora korset dubbades därefter av kungen på torget framför kyrkan eftersom statuterna föreskrev att dubningen skulle ske under bar himmel, inför den uppställda »Krigs-Hären», vilket gav en speciell omedelbarhet åt akten.²³

Om troféerna var synliga tecken på fiendens nederlag, var ordensförlänningarna synliga tecken på den svenska flottans tapperhet och ära. Sommaren 1788 när slaget vid Hogland de facto hade lett till den svenska krigsplanens sammanbrott och armén stod på branten av myteri var det nödvändigt att hävda motsatsen på ett tydligt och magnifikt sätt. Troféprydda parader, tacksägelsegudstjänster i hela riket och en riklig utdelning av nådevedermälen var medel att knyta begrepp som ära, tapperhet, hjältemod och seger till kungens krigsprojekt, och ett sätt att överrösta dem som talade om misslyckande, lögner och kungligt storhetsvansinne. Samtidigt som Gustav III från Helsingfors och fronten regisserade segerfestligheterna i Stockholm beställde han en segerdikt av Svenska Akademien – Carl Gustaf Leopolds *Segren vid Hogland* (1788). Hertig Karl, som i egenskap av storamiral formellt hade fört befälet vid Hogland, fick också finna sig i rollen som krigshjälte och oundgänglig frontfigur.²⁴ »Hjeltens skål jag glad wil töma! / Han som vågade och wann, / Och lärt Europa döma / Hwad en Carl än göra kan», utropade en anonym poet i *Fablu Veckoblad*. »Mod och Ära Segrarn leder, / Som ingen fruktan wet, / Wisar Swenska Wimpelns heder / Hjemte Sin Odödlichkeit», fortsatte dikten.²⁵ Tidningarna och skillingtrycken talade om hertigens, kungens och de svenska soldaternas seger och ära. Diktningen, dramatiken och ceremonierna talade samma språk, hyllade samma begrepp och hjältar. Samtidigt spreds i salonger, kuloarer och kaffehus en annan, mera kritisk version av kriget.

I huvudstaden

I Stockholm engagerades kungafamiljen, rådet och hovet i flera processioner till offentliga tacksägelsegudstjänster och troféutställningar i Storkyrkan.²⁶ Det var viktigt att manifestera segern inför både en inhemsk och en utländsk publik. Segerfesterna, liksom

segermedaljerna och hjåltedikterna, reflekterade mera det önskade resultatet av en batalj än de beskrev den verkliga utgången. Detta förringade inte nödvändigtvis segerfestens betydelse. Diplomatkåren i Stockholm rapporterade inte bara om den svenska krigslyckan, utan också om stämningarna i riket och huvudstaden. Det var därför en riksangelägenhet som administrerades av rikets råd när man i Stockholm skulle hålla tacksägelse över krigets första (något dubiösa) seger, den vid Hogland.

Meddelandet om segern hade kommit på kvällen torsdagen den 24 juli, jämnt en vecka efter slaget. Följande morgon sammankom riksråden grevarna Wachtmeister, Bunge och von Rosen samt friherrarna Carl Sparre och Fredrik Sparre. Riksdroten Wachtmeister åkte ut till drottningen på Ulriksdals slott för att förhöra sig om vid vilken tidpunkt drottningen och kronprinsen kunde anlända till Stockholm för tacksägelse. Överståhållaren Carl Sparre uppvaktade hertiginnan Hedvig Elisabet Charlotta i samma ärende och skrev till hovmästarinnan grevinnan De la Gardie på Drottningholm för att anhålla om prinsessan Sofia Albertinas närvaro. Ytterligare såg man till att berörda personer inom artilleriet besörjde att 128 skott i två omgångar kunde lossas i samband med tacksägelsen. Pastor primarius doktor Flodin fick uppdraget att författa tacksägelsebönen som skulle läsas i kyrkorna. Stadens invånare kallades till tacksägelsegudstjänsten genom sammanringning i stadens alla kyrkor och genom ett supplement till *Dagligt Allebanda* som man lät trycka i största hast.²⁷

Kungen var i sina planer kring segerfester och troféutställningar mycket medveten om traditionen och om sina föregångare. Hans krig var en fortsättning på och en del av en storslagen svensk krigshistoria. Banden med det förflutna var ständigt närvarande och detta skulle göras tydligt också då man firade de svenska segrarna. Efter segern vid Hogland bad han rådet ta reda på hur man under det pommerska kriget hade gjort med de troféer som 1759 togs av den preussiska flottan. Då svaret visade sig vara att man bara visat upp dem för rådet och därefter ställt undan dem i Arsenalen utan vidare ceremonier beslöt Gustav III att rådet skulle följa det program han själv lagt upp för troféutställning.²⁸ Under den andra krigssommaren kunde Gustav III den 25 juli 1789 rapportera om segern vid Parkumäki fyra dagar tidigare. Han befallde därvid att berättelsen genast skulle tryckas och införas i dagbladet samt läsas upp i kyrkorna före Te Deum, »som det [under] Vår företrädares tid varit brukligt». De tagna fanorna skulle vid tacksägelsen i Stockholm bäras framför kronprinsen och hållas vid altaret av fyra officerare. Eftersom dessa var de första fanor som tagits av den ryska armén sedan Karl XII:s död, skulle de sättas på dennes grav och bli där tills fred uppnåtts, instruerade kungen. Liksom i sitt val av avfärdsdatum, genom vilket Gustav III hade knutit sitt krig till Gustav II Adolfs stora europeiska strid, strävade kungen nu genom denna symboliska gest att illustrera kontinuiteten från Karl XII till sig själv. I andra änden av Östersjön, i S:t Petersburg, utnyttjades historiens legitimerande och heroiserande makt på

samma sätt. Turkiska troféer från den södra fronten fördes i en stor transportparad ett varv runt Peter den stores staty innan processionen fortsatte till Peter-Paulfästningens katedral där troféerna uppsattes till påseende.²⁹ Olyckligtvis hade Gustav III misstagit sig angående troféerna från Parkumäki och de nämnda fanorna visade sig vara kanoner. Karl XII:s grav kunde således inte brukas som ett monument i det aktuella krigets tjänst.³⁰

I många andra kungliga ceremonier var Kungliga slottet och Storkyrkan de två rum där ceremonins akter utspelade sig. När den kungliga familjen, hovet och rådet firat Te Deum gick processionen från drottningens rum på slottet, genom kungens rum, över östra borggården och till Storkyrkan. Efter mässa, predikan och Te Deum lossades kanonerna varefter processionen vandrade samma väg tillbaka.³¹ Tacksägelsegudstjänsterna hade liksom kungliga kröningar, dop och bröllop både ett religiöst och ett sekulärt, politiskt innehåll. Gud och hans kyrka var engagerade i kungamaktens ceremonier och i krigets framgångar. Många av huvudstadens kungliga ceremonier byggdes upp runt akter i de två rummen med en procession emellan. Processionen var en central och synlig del av de offentliga ceremonierna, både kungliga och andra. Per Hilleström har i sin tavla »Festtåg i Stockholm efter segern vid Svensksund 1790» avbildat just processionen till kyrkan som en anslående del av segerfesten. De gånger evenemanget beskrevs i pressen ingick alltid en uppräknning av processionens ordning.³²

Dessa processioner var i förväg genomtänkta och koreograferade, estetiska, vandrandede teaterföreställningar där deltagarna med sina olika dräkter bidrog till färgglansen: härolder i häroldsdräkt, rådsherrar i rådsdräkt, andra herrar i de kungliga ordnarnas stora eller lilla ordensdräkt, präster och domare i svart och inte minst officerare i uniform. Efter 1778 reglerade den nationella eller svenska dräkten i varianter för vardag och gala klädpraktens färg och form. När drottningen och den kungliga familjens andra kvinnor deltog bars dräkternas släp av damer ur respektive hovstat. Riks- och marskalkstavar, riksregalier, flaggor och andra symboliska föremål ökade praktens, ibland bars himmel över de kungliga personerna.

Processionens betydelse verkar ändå inte bara ha byggt på det estetiska intrycket. En central aspekt av processionens idé var dess syfte att förkroppsliga och manifesteras i inbördes ordning med deltagarnas börd och ståndstillhörighet, ämbetsrang och position samt kön som organiserande principer. Därför var det viktigt att bestämma *vem* som skulle gå i procession, vilka grupper, och i vilken *inbördes ordning* och därför var denna ordning intressant för tidningsläsarna. Den harmoniska ordningen illustrerade också enighet inom gruppen. Under krigsåren när söndringen var stor och åsikterna gick isär om krigets nödvändighet och kungens position måste processionerna med drottningen, kronprinsen, övriga kungafamiljen, rådet, hovet och andra adelspersoner ha haft en funktion att visa en enig och ordnad front i en huvudstad som kokade av rykten.

Från krigsskådeplatsen till andra scener: riksdagen 1789

Efter slaget vid Hogland gavs det inga segrar att fira i Sverige under sommaren eller hösten 1788. Den finska krigsskådeplatsen gav inte kungen eller någon annan några heroiska scener eller roller att spela upp. Den avgörande dramatiken förflyttades i hög grad till andra skådeplatser. Rent militärt innebar ett danskt anfall i augusti 1788 att en front öppnades i söder och sydväst. Gustav III:s resa i Dalarna och Värmland med Göteborg som slutstation gav kungen större möjligheter att iscensätta heroiska och patriotiska scener än hans tid i Finland hade gett. Våren 1789 skedde de stora drabbningarna på riksdagen i Stockholm. Ständermötet inleddes den 2 februari 1789 med sedvanlig öppningsceremoni och avslutades den 28 april 1789.³³

Riksdagens utgång var central för kriget och för Gustav III:s fortsatta ställning i riket. Oppositionen önskade använda riksdagen för att framtvunga fred med Ryssland och begränsa kungens makt. Gustav III:s ambition var den motsatta och han hade väntat med att sammankalla riksdagen tills han ställning i riket hade stabiliserats efter sensommarens officersmyteri och kriser. Riksdagen 1789 är därför otvivelaktigt en del av kriget 1788–1790 även om sammandrabbningarna här skedde inom landets egna gränser, i dess huvudstad. Här utkämpades inga traditionella militära slag. Konsten att argumentera och övertyga låg i centrum, men också konsten att ge mutor och värva allierade var betydelsefull för seger.

Riksdagspredikan hölls av biskop Olof Wallqvist, en viktig rådgivare och bundsförvant för Gustav III under riksdagens gång. Han hade fått uppgiften att predika kring ett textutdrag ur Romarbrevet: »Så låt oss nu fara efter thet som till frids tjenar och thet som tjenar till förbättring inbördes» (Rom. 14:19). Predikan trycktes inom kort med titeln *Inbördes Frid I Et Christeligt Borgerligt Samfund*.³⁴ Detta – inbördes fred och enighet – var ett i hög grad politiskt tema som kom att överskugga riksdagens arbete som, ur kungens synvinkel, kröntes med genomdrivandet av förenings- och säkerhetsakten den 21 februari 1789. I ett slag avskaffades rådet och stärktes kungens befogenheter i olika avseenden, allt i föreningens och ordningens namn. Den andra segern för Gustav III var den bevillning som ständerna, efter hårt motstånd främst i adelsståndet, samtyckte till. Bevillningen gavs till och med nästa riksdag, det vill säga på obestämd tid eftersom det var kungen som bestämde när nästa riksdag skulle sammankallas. Detta var av central betydelse för Gustav III som behövde medel för att kunna finansiera årets krigskampanj. Kungens starka bundsförvanter under denna riksdag var de ofrälse stånden, som genom förenings- och säkerhetsakten tillförsäkrades rättigheter och fördelar på bekostnad av adelsståndet. Den föregående riksdagens allians mellan frälse och ofrälse bröts alltså år 1789 till kungens fördel.³⁵

Riksdagens tal, memorial och protokoll utgjorde en stor textmassa som vällde över riket på svenska och även på finska.³⁶ Förutom detta tillfälle att producera och sprida

politiska texter gav riksdagen en eller flera scener för att dramatisera de politiska begreppen, målsättningarna och idealen. Processionerna, högtidligheterna, talen och predikningarna vid riksdagens öppnande och avslutande var civilstatens motsvarighet till de militära paradernas glans. Den som förenade dessa två världar var kungen som i bägge sammanhangen hade sin givna plats i centrum.

Ständermötets politiska scener finner man inte bara i sessionssalarna. Gator, torg, kaffehus inkorporerades likaså. Också en begravning blev en politisk arena för att iscensätta kungens faderliga omsorg och enheten mellan kung och allmoge. Den 13 mars 1789 avled talmannen för bondeståndet, Olof Olsson från Östergötland. På kungens befallning begravdes han i Riddarholmskyrkan »med all den heder som talmannens och bondeståndets trohet mot kungen och nit för fäderneslandet äger», som tidningarna konstaterade efter begravningen. *Fablu Weckoblad*, som relaterade begravningen, summerade det skedda: »Så hedrar Gustaf den Tredje en Redlig Undersåtes Minne och et Stånd hwars Idoghet gör det Allmännas trefnad i Fredens lugn, hwars Frimodighet skyddar Fäderneslandet då Faran hotar».37

Kommentaren antyder att kungen väl visste att utnyttja tillfället att hylla bondeståndet och särskilt troheten gentemot kungen så väl som nitet för fäderneslandet. Detta folkliga stöd för kungen skulle demonstreras för övriga undersåtar som inte excellerade lika mycket i just kungatrot, men som Gustav III under riksdagen ville tvinga till enighet och lojalitet. De rojalistiska bönderna, eller *föreställningen* om dem, var ett exempel och en varning för de mera oppositionella inom främst adelsståndet. Samma syfte hade Gustav III:s resa i Dalarna och Värmland och det massiva värvandet av bondefrikärer tjänat hösten och vintern 1788.³⁸ Samtidigt gav begravningsceremonin ett tillfälle att stärka kungens grepp om bondeståndet, att förmå dem till fortsatt stöd för kungens krav och vilja. Frågan om bevillningen var ännu vid denna tid öppen och bondeståndets ståndpunkt oklar.

Talman Olof Olssons begravning

Under tre dagar före begravningen låg den döde talmannen i sin kista i det rum på Munkbrogatan där han hade bott under sin vistelse vid riksdagen. Rummet var klätt i svart och upplyst med vaxljus. På kistan kunde man läsa två inskriptioner, talmannens personuppgifter och devisen »De som redeliga för sig wandrat hafwa skola komma til frid och hwilas i theras kamrar. Esaiae 57, v. 2». Den 21 mars 1789 var begravning i Riddarholmskyrkan. Klockan fyra på eftermiddagen marscherade 148 man av borgerskapets infanteri till förstämnd musik. Två subalternofficerare och 48 man lämnades som vakt i sterbhuset, de övriga bildade en häck från västra kyrkdörren ut mot

Riddarholmsbron. Hela bondeståndet samt inbjudna deputationer av de övriga stånden kom till sterbhuset och den döde bars ned av några ledamöter av bondeståndet. Likvagnen drogs av sex svarta hästar från kungens stall ledda av kungens stalldrängar klädda i statslivré. Processionen anfördes av ståndets nye talman Anders Andersson från Västerbotten. Efter honom gick den dödes son följd av lantmarskalken greve Lewenhaupt och vice lantmarskalken överste Liljehorn. Därefter kom bondeståndets sekreterare och två adliga herrar, sedan bondeståndets vicesekreterare med ytterligare två adliga herrar. Slutligen tågade hela bondeståndet i sorgedräkt följt av ridderskapets och adelns 24 deputerade anförda av drottningens kammarherre greve August Taube, prästeståndets tolv deputerade förda av biskop Lindblom från Linköping och borgarståndets tolv deputerade förda av talmannen, rådman Lijdberg.³⁹

I processionen såg man alltså något så märkligt som att bondeståndets och adelsståndets representanter gick tillsammans och om varandra. I riksdagsprocessionerna hände något sådant aldrig. Alla stånd kunde vara representerade i processionssammanhang, men att bondeståndets och adelsståndets representanter gick blandade med varandra var inte brukligt. Den hierarkiska ordningen var en dominerande princip. Som jämförelse kan man studera kronprinsens dop den 10 november 1778 då representanter för de fyra stånden stod som faddrar. Samtliga deputerade deltog i processionen till Slottskyrkan. Ständernas deputerade hade då först ankommit till slottet ståndvis så att bondeståndet med talman anlände först. Därefter kom borgarståndets deputerade med talman och sedan prästeståndets deputerade anförda av biskop Benzelstierna. Slutligen anlände adelsståndets deputerade under ledning av lantmarskalken. Gustav III hade just återinfört klassindelningen på riddarhuset och ståndet anlände därför klassvis. I processionen till kyrkan gick de fyra ståndens deputerade på samma sätt så att bondeståndets representanter gick först, åtföljda av borgarna och prästerskapet. Sedan gick ridderskapets och adelns två härolder och först därefter kom lantmarskalken med adelns deputerade, som var organiserade enligt klass med den tredje klassen först och den första klassen sist.⁴⁰ Ordningen var alltså den att de som var lägst i rang gick först medan de som var högre i rang kom senare, närmare drottningen och hertiginnan som bar det kungliga barnet. Därutöver var adelsståndets deputerade 1778 åtskiljda från de ofrälse deputerade genom sina härolder. All denna symboliska åtskillnad saknades vid talman Olssons begravning 1788, en månad efter att Gustav III hade trumfat igenom förenings- och säkerhetsakten med dess ständsutjämnande punkter. Detta saknade knappast betydelse i en tid där den hierarkiska ordningen alltid iaktogs med största noggrannhet.

Under begravningsprocessionen ringde det i stadens alla kyrkklockor. Det kungliga kapellet uppförde sorgemusik då kistan bars in i kyrkan. Domprosten i Västerås, doktor Johan Michael Fant, höll en likpredikan över *Esaiæ* 57, vers 2, den bibeltext som hade skrivits på kistan. Biskop Fant förrättade också jordfästningen. Processionen åter-

vände därefter i samma ordning som den kommit. På kvällen undfågnades hela bondeståndet och de bjudna deputationerna av de övriga stånden i frimurarhuset på Riddarholmen.⁴¹

Begravningsprocessionen var inte speciell endast på grund av den blandning av frälsemän och bönder som tågordningen uppvisade. Det var mycket som signalerade att detta inte var en vanlig begravning. Begravningsceremonierna var till 1823 starkt reglerade både i kyrkolagen från 1686 och i olika överflödsförordningar. Onödig prakt och flärd var förbjuden. Förordningarna föreskrev begränsningar i klockringningen, svepningen, kistan, likvakan, transporten av den döda, likvagnen, trakteringen av gäster samt dekoreringsen av sorgehus och kyrka. Överlag förespråkades måtta. Kistan, likvagnen och kyrkan fick inte dekoreras för mycket och antalet deltagare i processionen till kyrkan begränsades till den närmaste släkten. I städer fick man inte bjuda gästerna på mat eller förfriskningar. Samtidigt som måtta förespråkades byggde regelverket också på en hierarkisk princip där den dödes ståndstillhörighet och rang bestämde vad man kunde tillåta sig.⁴² Talman Olof Olssons begravning bryter mot de flesta av dessa regler. Sorgehuset var upplyst av ljus, processionen till kyrkan var lång och talrik, och den avlidne transporterades i kunglig vagn med hästar från kungliga hovstallet och stalldrängar i kungligt livré. Man ringde i alla stadens kyrkklockor och sorgemusik spelades. Talmannens egen position eller dygd kunde på inget sätt motivera de storslagna arrangemangen. Samtidigt som begravningen var en kyrklig ceremoni är det uppenbart att det handlade om en politisk ceremoni med politiskt budskap och funktion.

Johan Michael Fant, som höll likpredikan vid Olof Olssons begravning, var inte bara känd som en av huvudstadens andliga vältalare, till vars fördelar som predikant hörde att han talade »tydligt, klart och rent».⁴³ Han var också en av Gustav III:s trogna rojalister under riksdagarna 1786 och 1789. År 1789 var han ledamot av prästeståndet och som sådan medlem av det betydelsefulla hemliga utskottet och bevillningsutskottet. Samma år blev han utnämnd till ledamot av Nordstjärneorden, i hög grad får man anta som belöning för hans insatser under riksdagen. Fants likpredikan var enligt Gudmund Göran Adlerbeth »mycket politisk och mycket lovordande».⁴⁴ Predikan trycktes samma månad på det kungliga tryckeriet i Stockholm som *Tal hållit då Talemannen för det Ärbara och Hederwärda Bonde-Ståndet Olof Olofsson Med utmärkt beder jordades i Kongl. Riddarholms Kyrkan, Den 21 Martii 1789*. Texten är klar och strukturerad, men mycket mera omständlig i framställningssättet än till exempel Gustav III:s tal brukade vara. Talet är bemängt med bibelcitater, men däri undviks ändå tydligt allt lärt pedanteri, ett skällsord i det sena 1700-talets societetsliv och för tidens vittherhet.

Talet är indelat i tre delar. Först lägger Fant ut texten om två motsatta människotyper som han liknar vid å ena sidan de stora floderna som befrämjar rikens flor och länders båtнад, och å andra sidan med de små bäckarna som är okända för de flesta men

i sina sammanhang sprider fruktsamhet där de utan buller smyga sig fram. Det handlar om den klassiska indelningen i »otium» och »negotium».45 Fants sympatier i talet förefaller ligga på den senare kategorin, ett förhållningssätt som lämpade sig bäst då man talade om en man ur allmogen. Han talade om det illusoriska i att synas stor i stället för att vara nyttig, jämförde stilla dygd med lysande fåfänga. Människan skall inte synas, utan vara; inte lysa, utan gagna. Den som är minst känd lever det lyckligaste livet, slog Fant fast. Resonemanget stannade ändå inte här, utan gick vidare till konstaterandet att alla i ett samhälle måste sträva efter att bli nyttiga på sin plats. Somliga är skapta att lyda, andra att befalla. Det är dårskap att vilja bära en börda man inte klarar av att lyfta, förklarade Fant, men det är ändå en förlåtlig svaghet att vilja lyfta sig ur sin position genom att vinnlägga sig om sin skicklighet.

Talet böljade från ämne till ämne och tog upp flera frågor som var aktuella våren 1789. Det hela utmynnade i en uppmaning till bondeståndet att våga allt för kungen och fäderneslandet i det pågående kriget. Fant påminde ståndet om att allmogens likar i andra länder – och sannolikt med aktuell referens till Ryssland – »födas at wara trälar», medan den svenska allmogen föds att vara ett fritt folk med full »medborgerlig sjelfständighet». Den svenske bonden hade en kung som vårdade hans frihet, ömmade för hans besvär och lättade hans bekymmer. Bondeståndet kunde med de övriga stånden samlas i rikets ärenden inför sin kung. Och Fant frågade: »säg då sjelf, om du icke med oss bör våga alt för denna Konungen, detta Fäderneslandet?». Men, konstaterade han, Gud ske lov var frågan onödig, för »Sweriges trogna, idoga, tappra Allmoge liknar än i dag sina Fäder: et efterdöme, en förundran för all[a] Folk, en förskräckelse för alla Rikets Fiender».

Slutsatser

Krigets ceremonier och segerfester bildar en lång tradition i den europeiska historien. Troféer, parader och processioner var en del av krigets estetik och maktens manifestationer. I Julius Bernhard von Rohrs *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der großen Herren* (1729) gavs segerfesterna ett eget avsnitt och bildade en egen kategori av ceremonier.46 Den svenska krigshistorien före gustaviansk tid saknar inte exempel på segerfester. Mårten Snickare har beskrivit de storslagna illuminationer som uppfördes i Stockholm efter segern vid Narva 1701, flera planerade av Nicodemus Tessin d.y. som också led-sagade den kungliga familjen till de olika konstnärligt utförda tillfälleskonstverken.47 Snickare framhåller också kyrkan som den centrala och naturliga platsen för segerfesterna och högtidligheterna. Sådan var praktiken också knappt hundra år senare. Statskyrkans prästerskap hade viktiga uppgifter som undersåtarnas lärare och förmana-

re, och Guds betydelse som den rättmätiga segrans garant var en levande tradition och föreställning också mot 1700-talets slut.⁴⁸ Typiskt för skillnaden mellan 1700-talets första år och dess sista verkar däremot vara att Karl XII:s seger hyllades med en uppsjö av personifikationer och gudomar från antiken, medan det närmast var den inhemska moderna historien, med Gustav II Adolf och Karl XII som centrala gestalter, som gav de symboliska ramarna för de gustavianska segerceremonierna.

Hur segrar hade firats under frihetstiden är inte helt klart. Dessutom var segrarna inte speciellt många under hattarnas krig och pommerska kriget. Rådets efterforskningar sommaren 1788 visade att man år 1759 inte hade gjort något större väsen av de troféer som den svenska flottan vunnit av preussarna. Detta passade inte Gustav III:s behov och rådet följde hans direktiv för troféutställning. Någon verklig jämförelse mellan frihetstid och gustaviansk tid har här inte gjorts, men ämnet vore värt ett fördjupat studium.

Vid sidan av det ceremoniella segerfirandet, vars syfte var att befästa de svenska segrarna inför en inhemska och utländsk publik, har jag här också lyft fram ett helt annat slags ceremoni från krigsåren, nämligen talman Olof Olssons begravning våren 1789. Om segerfesterna var traditionella och hävdvunna evenemang som kunde följa givna former var talmannens begravning en för stunden uppkommen ceremoni som kunde ha utformats på flera olika sätt. Den påkostade formen och höga digniteten var inte påbjuden, utan särskilt vald för detta tillfälle. Ceremonin utformades till ett instrument i kungens hand under den pågående riksdagen som ännu skulle avgöra den viktiga bevillningens öde. Den visar tydligare än segerceremonierna på Gustav III:s förmåga att, om tillfället erbjöd sig, improvisera fram teatrala evenemang och ceremonier.

Segarceremonierna och begravningen illustrerar dessutom två olika sidor av kriget, och av Gustav III:s bild av och budskap om kriget. De förra handlade om kampen mot den yttre, ryska fienden som hotade riket. Den andra handlade om en inrikespolitisk konflikt och var ett led i kampen mot den inre fienden, den politiska oppositionen.

Medan allt detta pågick i det svenska riket iscensattes motsvarande ceremonier och fester också i Ryssland. Traditionerna, formerna och evenemangen var ganska likartade och med rötter i samma europeiska ceremonitradition. På den ryska sidan hade kejsarinnan också bekostat en ståtlig begravning vintern 1788–1789. Amiral Samuel Greigh begravdes i domkyrkan i Reval (dagens Tallinn) i november 1788 med den lokala administrativa eliten närvarande. Begravningen beskrevs i *Hamburger Correspondenten* och en notis smög sig också in i *Fablu Weckoblad* i februari 1789.⁴⁹ Tilltänkt publik och politiskt syfte med dessa två begravningar med tillhörande processioner, tal, inskriptioner och monument⁵⁰ var något olika. Medan talman Olof Olssons begravning tjänade närmast inrikespolitiska syften hade Greighs begravning, som beskrevs ymnigt i *Hamburger Correspondenten*, en tydlig europeisk publik. Den inlemmades i den ryska internationella

propagandan mot kungen av Sverige. Det som var lika med dessa båda begravningar var dock att monarken i båda fallen bekostade begravningen och utnyttjade tillfället att använda begravningsceremonin med dess olika delar för politiska syften.

1. Om det s.k. Puumalaintermezzot, se Beth Hennings, *Gustaf III. En biografi*, Stockholm 1957, s. 264–265; Erik Lönnroth, *Den stora rollen. Konung Gustaf III spelad av honom själv*, Stockholm 1986, s. 163, 167. Också Louis Jean Desprez och Pehr Hilleström avbildade kriget. Flera av deras tavlor har samlats i Nationalmuseums utställningskatalog *Gustav III & Katarina den stora*, Nationalmusei utställningskatalog 610, Stockholm 1998, s. 184–219.
2. Se *Gustav III:s ryska krig*, red. Gunnar Artéus, Stockholm 1992; Stig Jägerskiöld, *Svensksund. Gustaf III:s krig och skärgårdsflottan 1788–1790*, Helsingfors 1990 (med Schoultz tavlor som illustration); Lönnroth 1986.
3. Artikeln bygger på några spår i min doktorsavhandling *Gustaf III inför sina undersåtar. Konsten att bärska och politikens kulturhistoria*, Helsingfors universitet 2007, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-3916-4>. Avhandlingen utkommer våren 2008 på Svenska litteratursällskapets förlag.
4. Stig Boberg, *Kunglig krigspropaganda*, Studia Historica Gothoburgensia VIII, Göteborg 1967; Marie-Christine Skuncke, »Körsbär och krigspropaganda. Bellmans Lust-spel den 17 Juli 1790», *Läskonst, skrivkonst, dikt Konst. Till Thure Stenström den 12 april 1987*, red. Pär Hellström & Tore Wretö, Stockholm 1987. Tidningspressen och de i kyrkorna upplästa allmänna kungörelserna var andra medier som nådde en bred allmänhet med mer eller mindre tillrättalagda rapporter. Om kungörelser under kriget, se Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets sambälle*, diss., Studia Historica Lundensia, Lund 2001, s. 247–264.
5. Den tyske historikern Bruno Preisendörfer har konstaterat att dessa föreställningar måste lyfta fram både en estetisk och en etisk dimension. Kriget skulle hänrycka med stil, kraft och till och med skönhet, och det skulle röra känslorna genom moraliska värden, rättrådighet och dygd. Bruno Preisendörfer, *Staatsbildung als Königskunst. Ästhetik und Herrschaft im preussischen Absolutismus*, diss., Berlin 2000, s. 17, 343.
6. Märten Snickare, *Enväldets riter. Kungliga fester och ceremonier i gestaltning av Nicodemus Tessin den yngre*, diss., Stockholm 1999, s. 10–13.
7. Om tidigmoderna, och främst kungamaktens, ceremonier, se Snickare 1999, s. 8–13, och Malin Grundberg, *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier*, Lund 2005, s. 16–18, 22–24. Snickare anknuter till 1600- och 1700-talets egen ceremonilitteratur som ofta förutom principiella resonemang i hög grad innehöll beskrivningar av enskilda ceremonier som skulle tjäna som exempel för läsaren. Den tänkta läsaren för verk som *Theatrum Ceremoniale historico-politicum* (J. C. Lünig 1719–1720) och *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der großen Herren* (J. B. von Rohr, 1729) var en ämbetsman med uppgift att själv organisera ceremonier och högtidligheter. För dessa herrar var ceremonier inte yttre prål, utan i centrum av ämbetsutövningen. Ytterligare finns en rik internationell litteratur som monarkens ceremonier, fester och representationer. Se J. Apostolidès, *Le Roi-machine. Spectacle et politique au temps de Louis XIV*, Paris 1981; Peter Burke, *The Fabrication of Louis XIV*, New Haven & London 1992; Samuel John Klingensmith,

The Utility of Splendor. Ceremony, Social Life, and Architecture at the Court of Bavaria, 1600–1800, Chicago & London 1993; Peter Burke, »State-making, King-making and Image-making from Renaissance to Baroque. Scandinavia in a European Context», *Scandinavian Journal of History* 22, 1997; Allan Ellenius (red.), *Iconography, Propaganda and Legitimation*, Oxford 1998; Johan Adamson (red.), *The Princely Courts of Europe. Ritual, Politics and Culture under the Ancien Régime 1500–1750*, London 1999; Richard S. Wortman, *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy I. From Peter the Great to the Death of Nicholas I*, Princeton, New Jersey 1995.

8. Ulrik Langen, »Ritual, symbol, tekst og praksis – nogle teoretiske og metodiske overvejelser», *Ritualernes magt. Ritualer i europæisk historie 500–2000*, Roskilde 2002, s. 17, 33.

9. Begreppet ritual har öppnat nya frågor och fält för historieskrivningen, men som det brukar gå när forskningen får ett fräscht begrepp som öppnar nya vyer har åtminstone en del forskare också snart ansett att det används för ofta och för att förklara för mycket (jämför begrepp som kultur, mentalitet och diskurs); Langen 2002, s. 18–19. Peter Burke har som en medelväg föreslagit att man i många fall kunde tala om *ritualiserade handlingar* i stället för *ritualer*; Peter Burke, *What is Cultural History?*, Cambridge & Malden: Polity Press 2004, s. 86.

10. Snickare 1999, s. 17–19.

11. Sven Delblanc, *Åra och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*, diss., Stockholm 1965, s. 158–163.

12. Erik Lönnroths bok *Den stora rollen* (1986) bygger just på tanken att konungaskapet som roll var central för Gustav III, men Lönnroth har inte utvecklat alla de potentialer som ämnet har. För vidare diskussion, se Tandefelt 2007, s. 13–16, 351–353, 357–358.

13. Se vidare i Tandefelt 2007, s. 272–280; Lönnroth 1986 s. 163–165.

14. »Kongl. Majjts resa till Finland år 1788», Överhovkammarherrens journal, Slottsarkivet, Stockholm, pag. 563.

15. Axel von Fersen, *Riksrådet och fältmarskalken m.m. grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter* VII, utg. av R. M. Klinckowström, Stockholm 1871, s. 38; Johan Hjerpe 23/6 1788, Johan Hjerpes dagboksanteckningar 1788–1789, F 824a, Uppsala universitetsbibliotek.

16. Snickare 1999, s. 13.

17. I *Inrikes Tidningar* rapporterades hur man på olika orter hade firat krigets segrar. Tacksägelseböner och tal hållna i samband med tacksägelsegudstjänst utgavs också i tidningar och i separatträck. I *Fahlu Weckoblad* publicerades under kriget flera sådana texter: »Tacksägelse, i anledning af Segern Wid Parkumäki i Savolax den 21 Julii 1789», 22/8 1789; »Tacksägelse-Tal öfwer Segren d. 21 Juli, hållet i Gefle för Öfwerste Tersmedens Warjerings Regemente af Kongl. Hof-Predikanten Gust. Engzell», 5/9 1789; »Då Tacksägelsen til Gud aflades öfwer Segren wid Parkumäki hölts följande Upmuntrings Tal för Enwiks Capels-lag i Swerdsjö Sokn, af v. Past. Och Comminist. P. Löfdahl», 26/9 1789; »Tacksägelse i anledning af Segren wid Walkiala», 22/5 1790; »Tacksägelse i anledning af Segren öfwer Ryska Skärgårds-Flottan den 15 Maji 1790», 12/6 1790; »Tacksägelse i anledning af Skärgårds-Flottans Seger i Swensksund den 10 Julii 1790, 31/7 1790; »Då Tacksägelsen den 9:de Sönd. Efter Trinitatis i Enviks Capell (Swärdsjö Sockn) aflades öfwer Swenska Skärgårds-Flottans Seger wid Swensksund den 10 Julii, hölts följande Tal af v. Past. och Comminist. P. Löfdahl», 14/8 1790; »Tacksägelse Tal öfwer Freden, hållit i Fahlu Ny Kyrka

- af Magister N. A. Nezel», 18/9 1790; »Tacksäjelse Tal öfwer Freden med Ryssland, hållit i Swerdsjö Kyrka den 15 Söndagen efter Trinitatis af v. Pastorn och Comministern Pehr Löfdahl», 25/9 1790.
18. »Tacksägelse, i anledning af Segern Wid Parkumäki i Savolax den 21 Julii 1789», *Fablu Weckoblad* 22/8 1789. Bönen avslutades med orden »Wi frögde oss, HÉrre! Öfwer Dine hjälp: tag den icke ifrån oss, utan låt den altid omgifwa vår älskade Konung och DEs Krigsmakt, som ädelmodigt strida för vårt Fosterlands ära, säkerhet och Wälfärd. Då skola Fiendens anslag snart blifwa til intet och wi få tacka Dig för en hugnelig fred».
19. Rådsprotokoll i inrikes-civilärenden 1/8 och 4/8 1788, Inrikes-civilexpeditionen A I a, vol. II5, Riksarkivet, Stockholm. Troféutställningen ombesörjdes av överståthållaren greve Carl Sparre. Troféerna ställdes den 9 augusti ut på Kungliga slottets västra fasad mot den yttre borggården. Hovintendenten Jean Eric Rehn stod för det konstnärliga utförandet. Se vidare, Tandefelt 2007, s. 305f.
20. Gustav III till Wachtmeister 25/7 1790, i *Konung Gustaf III:s bref till Riks-Drotsen Grefve Carl Axel Wachtmeister och Stats-Sekreteraren Ulric Gustaf Franc efter handskriffter på Trolle Ljungby*, utg. Gustaf Andersson, Örebro 1860. Segern vid Tjesme är en av den ryska flottans mest omhuldade segrar under 1700-talet och den gav greve Orlov det ärorika namnet Orlov-Tjesmenskij. Gustav III hade hos Katarina II på Tsarskoje Selo sett det pelarmonument som uppförts till minnet av slaget. Det är inte omöjligt att ryska flottans befälhavare, prinsen av Nassau-Siegen, sommaren 1790 hade tänkt sig en likadan total förstörelse av den svenska flottan som hade drabbat den turkiska flottan vid Tjesme tjugo år tidigare. Kanske därför hade han hissat samma kejserliga flagga som Orlov hissade år 1770; Natalja Guseva, »Katarina II och hennes lantresidens» och Jevgenia Stjukina, »Katarina II och den ryska medaljkonsten» i *Katarina den stora & Gustav III* 1998. Om slaget vid Tjesme: *Nordisk familjebok* 30, Stockholm 1920, sp. 218.
21. *Inrikes tidningar* 4/8 1788. Se även Tandefelt 2007, s. 294–299.
22. *Inrikes Tidningar* 4/8 1788 och Tandefelt 2007, 294–299.
23. *Inrikes Tidningar* 4/8 1788; Tandefelt 2007, 294–299; Ernst E. Areen & Sten Lewenhaupt, *De nordiska ländernas riddarordnar*, I, Stockholm 1942, s. 202.
24. Erik Lönnroth, »Hertig Karl och kriget», *Tidens flykt. Stora historiska förändringar och människor som har levat i dem*, Stockholm 1998. Artikeln är första gången publicerad år 1986.
25. *Fablu Weckoblad* 16/8 1788. Detta är strof 3 i dikten.
26. Rådsprotokollen sommaren 1788 vittnar om den betydelse arrangemangen tillmättes. Rådsprotokoll i inrikes-civilärenden 25/7, 31/7, 1/8, 4/8 och 8/8 1788, Inrikes-civilexpeditionen A I a, vol. II5, Riksarkivet, Stockholm.
27. Rådsprotokoll i inrikes-civilärenden 25/7 1788, Inrikes-civilexpeditionen A I a, vol. II5, Riksarkivet, Stockholm. Te Deum i Stockholm rapporterades i tidningarna: *Inrikes Tidningar* 28/7 1788; *Göteborgska Nyheter* 2/8 1788. Åskådarintryck finns i Johan Hjerpes dagboksanteckningar F824a, Uppsala universitetsbibliotek, och i stadssekreteraren Rutger Fredrik Hochschild memoarer, *Rutger Fredrik Hochschilds Memoarer* I, utg. Henrik Schück, Stockholm 1908, s. 144.
28. Rådsprotokoll i inrikes-civilärenden 31/7 1788. Även *Inrikes Tidningar* 7/8 1788.
29. *Kamer-furerskij tseremonialnyj zjurnal 1788 goda*, St Petersburg 1882, s. 457–460; Tandefelt 2007, s. 309.
30. Gustav III till C. A. Wachtmeister 25/7 1789 och 30/7 1789, *Konung Gustaf III:s bref till Riks-Drotsen*

Grefve Carl Axel Wachtmeister 1860.

31. Brev från riksdrotsen greve C. A. Wachtmeister till Gustav III 25/7 1788, Gustavianska samlingen E 521, Uppsala universitetsbibliotek.
32. Se t.ex. rapportering över processionsordning vid tacksägelsegudstjänt i Helsingfors 21/7 1788 i *Inrikes Tidningar* 4/8 1788 och *Göteborgska Nyheter* 9/8 1788; berättelse om segerfesten i Stockholm med tillhörande processionsordning 22/7 1790 i *Göteborgska Nyheter* 7/8 1790.
33. Beth Hennings, »Gustav III och författningen», i dens., *Fyra gustavianska studier*, Stockholm 1967; Tage Linder, *Biskop Olof Wallqvists politiska verksamhet till och med riksdagen 1789*, Studia Historica Upsaliensia III, Stockholm 1960.
34. Linder 1960, s. 222f.
35. Hennings 1957, s. 282ff., Lönnroth 1986, s. 192ff.
36. Kungens tal vid riksdagens öppnande 2/2 1789 och inför omröstningen om förenings- och säkerhetsakten på rikssalen 17/2 1789 sändes i finsk översättning till landskansliet i Nyland och säkerligen till de övriga finska landskanslierna. Förenings- och säkerhetsakten kom också på både svenska och finska. Samtliga expedierades för publicering; Inkomna handlingar Ea I33, Nylands landskansli, Riksarkivet, Helsingfors.
37. »Berättelse om Talemannens för Bondeståndet Olof Olofssons högtidliga begrafning uti Stockholms och Riddarholms Kyrkan, den 21 Martii 1789», *Fablu Weckoblad* 4/4 1789, som hade klippt nyheten ur *Almänna Tidningar* 30/3 1789.
38. Tandefelt 2007, s. 322–338.
39. *Fablu Weckoblad* 4/4 1789.
40. *Ordning, I akttagen Wid hennes Kongl. Maj:ts Lyckeliga Förlossning; jemte Hwad i akttagas skal Wid Hans Kongl. Höghet Kron-Prinsens Dödpelse-Act, den 10 November 1778*, [Stockholm 1778]. Se även Tandefelt 2007, s. 112–118, och Överkammarherrens journal, Slottsarkivet, Stockholm, pag. 173–191, som också innehåller en skiss över placeringen i kyrkan under kronprinsens dop 1778.
41. J. M. Fant, *TAL Hällit då Talemannen för det Årbara och Hederwärda Bonde-Ståndet OLOF OLOFSSON Med utmärkt heder jordades i Kongl. Riddarholms Kyrkan, Den 21 Martii 1789*, Stockholm 1789; *Fablu Weckoblad* 4/4 1789.
42. Ann-Sofie-Arvidsson, *Makten och döden. Stat och kyrka möter svenska efterlevande under ett långt 1700-tal*, diss., Stockholm & Göteborg 2007, s. 146–161.
43. Bengt Hildebrand, »Johan Michael Fant», *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1956, s. 344.
44. Hildebrand 1956, s. 341–344.
45. Se Delblanc 1965, s. 36.
46. Snickare 1999, s. 159.
47. Snickare 1999, s. 147–185.
48. Om kyrkan och tacksägelsegudstjänster under stora nordiska kriget: Snickare 1999, s. 152–157; Peter Ericsson, *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*, Studia Historica Upsaliensia 202, s. 117f.
49. *Fablu Weckoblad* 7/2 1789.
50. Amiral Samuel Greighs gravmonument, ritat av Katarina II:s favoritarkitekt Quarenghi, finns i den dag som är till beskådande i domkyrkan i dagens Tallinn. Se vidare i Tandefelt 2007, s. 310–314.